

Kształcenie nauczycieli gimnazjalnych w Galicji autonomicznej

Do sprawy kształcenia nauczycieli gimnazjalnych przywiązywano w Galicji dużą wagę. Dbano tu nie tyle o wystarczającą ilość pełnokwalifikowanej kadry, co o jej jakość. Królewiaczy uważali pedeutologię galicyjską za wzór do naśladowania¹. Od 1856 roku wymagano od nauczycieli szkół średnich w Galicji studiów uniwersyteckich. Był to konieczny warunek zatrudnienia w gimnazjum oraz awansu. Władze austriackie wychodziły z założenia, że "ogólnego wykształcenia, które jest celem gimnazjum, mogą udzielać tylko nauczyciele, którzy je sami posiadają"². Pedagogia to sztuka, rozumowano, sztuka wymaga talentu, a że talent nie pielęgnowany nie może w pełni zaowocować, więc nawet najzdolniejsi powinni solidnie pracować, żeby zdobyć potrzebną wiedzę teoretyczną i umiejętności praktyczne. Propozycje intensyfikacji kształcenia nauczycieli towarzyszyły przez cały czas procesowi przemian w szkolnictwie gimnazjalnym. Uważano, że niewiele poprawi się edukacja młodzieży, choćby przeprowadzono naj-

¹ F. Łagowski, Kształcenie nauczycieli szkół średnich w Galicji, Przegl. Ped. R. XXII, 1903, nr 5, s. 54-55.

² Podstawy prawne ustroju szkół średnich, Ustawa nr 1 z Ustawy zasadniczej z 21 XII 1867, Dz. UP nr 142, cz. IV, par. 91, w: Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji. Opracował M. Janelli i K. Missona, t. 2, Lwów 1917, s. 48.

lepszą reformę szkolną i ułożono idealne plany nauczania, jeżeli ci, którzy te plany realizują, nie będą odpowiednio przygotowani do stojących przed nimi zadań. W społeczeństwie panowało przekonanie, że nauczyciel powinien znać się na wszystkim, aby mógł w każdej sytuacji poinformować, wyjaśnić i pomóc. Dlatego szafowano hasłem "trzeba się uczyć, minął wiek złoty"³ i zawiązano coraz bardziej wymagania stawiane pedagogom. Kandydaci do stanu nauczycielskiego musieli odbyć 4-letnie studia uniwersyteckie, z tego 5 semestrów na wydziale filozoficznym, a 3 na filologicznym lub innym, który wiązał się z wybranym kierunkiem kształcenia. Filologom obcym wliczano do czasu studiów pobyt za granicą (pół roku zamiast 2 semestrów ćwiczeń), gdzie nabierali biegłości we władaniu językiem⁴. Nauczycielom matematyki, geometrii wykreslonej i fizyki uznawano 2 lata, a nauczycielom chemii 3 lata studiów na Politechnice - na wydziałach inżynierii, budownictwa lądowego, budowy maszyn, chemii, względnie na wydziale ogólnym. Pozostałe 2 lata nauki (chemicy 1 rok) musieli i oni odbywać obowiązkowo na wydziale filozoficznym, gdyż wymagano od wszystkich nie tylko gruntownego przygotowania kierunkowego, ale i rozległej wiedzy ogólnej.

Każdy przyszły nauczyciel zobowiązany był zaliczyć w czasie studiów, obok dyscyplin odpowiadających profilowi kształcenia, 4 godziny wykładów z filozofii (zwłaszcza z antropologii filozoficznej i psychologii), 4 godziny wykładów z pedagogiki (w tym także z historii pedagogiki od

³ Wyższe wykształcenie nauczycieli, "Szkolnictwo", R. XIV, 1904, s. 148.

⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 czerwca 1911 L. 117 Dz.UP w sprawie uzyskiwania kwalifikacji nauczycielskiej dla szkół średnich (wraz z liceami żeńskimi), Art. IV, w: Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich. Zestawił K.W. Kumaniecki, Kraków 1913, s. 346.

XVI wieku). Było mile widziane, choć już nie tak rygorystycznie egzekwowane, jeżeli student myślący o zawodzie nauczycielskim uczęszczał na zajęcia z metodyki nauczania swego przedmiotu, z higieny szkolnej, wychowania fizycznego i wybranego języka nauczania. Przystępując do egzaminu kwalifikacyjnego kandydaci na nauczycieli przedkładali zaświadczenia o zdaniu odpowiednich kolokwiiów. Jeśli chodzi o przedmioty ogólnofilozoficzne i pedagogiczne istniała możliwość wyboru. Największym zainteresowaniem cieszyły się dzieje filozofii, historia wychowania od XVI wieku, historia szkół średnich w Europie i Ameryce, pedagogika w zarysie, psychologia oraz jej zastosowanie w pracy pedagogicznej, a także higiena szkolna⁵. Dyrektor Gimnazjum św. Anny w Krakowie dr Leon Kulczyński, jako docent prywatny Uniwersytetu Jagiellońskiego, prowadził wykład z historii wychowania oraz konwersatorium z pedagogiki. Zajęcia te cieszyły się dużym zainteresowaniem, gdyż wykładowca realizował je ciekawie oraz pozwalał swoim słuchaczom hospitować co jakiś czas lekcje w Gimnazjum św. Anny⁶, aby mogli konfrontować teorię z praktyką.

Studentów przygotowujących się do nauczania w przyszłości określonych przedmiotów obowiązywało nie tylko opanowanie dyscyplin kierunkowych i ogólnofilozoficznych, lecz również szeregu zagadnień z pokrewnych dziedzin wiedzy. Na przykład, filolodzy klasyczni słuchali przez co najmniej 2 semestry wykładów z archeologii i uczestniczyli przez co najmniej 1 semestr w ćwiczeniach do tegoż wykładu. Historycy mieli obowiązek uczęszczania na wykłady z historii sztuki

⁵ Archiwum UJ, PKEN 38, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Świadectwa egzaminów na nauczycieli szkół średnich 1912-1914.

⁶ Uniwersytet Jagielloński, Spis wykładów w półroczu zimowym, r. szk. 1912/13, Kraków 1913, s. 14.

ki austro-węgierskiej. Od biologów wymagano znajomości mineralogii, geologii, paleontologii oraz opanowania umiejętności mikroskopowania, oznaczania roślin i zwierząt, sporządzania preparatów i organizowania wycieczek naukowych. Jeżeli biolog chciał prowadzić oprócz historii naturalnej również gimnastykę, musiał uczęszczać na wykłady z fizyki i chemii oraz zdawać dodatkowe kolokwia. Matematycy doskonalili się w geometrii wykreślnej na Politechnice lub na specjalnych kursach uniwersyteckich. Jednakże tylko pod warunkiem otrzymania oceny co najmniej dobrej z doszkalania mogli starać się o kwalifikacje pedagogiczne w zakresie matematyki. Jeżeli zamierzali uczyć tego przedmiotu jako głównego, wymóg był kategoryczny, a jeśli jako pobocznego, miał charakter "usilnego" zalecenia. Fizycy, oprócz zajęć teoretycznych, typowych dla własnego kierunku studiów, mieli przez 1 semestr wykłady z fizyki kosmicznej, wybranych problemów astronomicznych i z geografii matematycznej, 3 semestry poświęcali doświadczeniom laboratoryjnym z fizyki, a 1 semestr laboratorium chemicznemu, ze wwróceniem szczególnej uwagi na doświadczenia przeprowadzane w szkole. Jeżeli wybierali fizykę jako poboczny przedmiot nauczania, czynili zadość tym samym wymogom co nauczyciele fizyki w stosunku do przedmiotu głównego, z tą różnicą, że obowiązywały ich tylko 2, a nie 3 semestry pracowni fizycznej (laboratorium). Władze uniwersyteckie uważały, że kandydaci na nauczycieli gimnazjalnych powinni zaliczać w czasie studiów nie tylko wykłady i ćwiczenia ustawowo przewidziane i zalecane, lecz również wszelkie inne przedmioty, których znajomość mogła się przydać na egzaminie nauczycielskim oraz w pracy zawodowej.

Na początku XX wieku około 36% galicyjskich nauczycieli gimnazjalnych stanowili absolwenci Uniwersytetu Lwowskiego, około 5% Uniwersytetu Lwowskiego oraz Krakowskiego. Nieco ponad 30% odbywało studia tylko w Uniwersytecie Krakowskim. W Krakowie oraz w uniwersytetach zagranicznych, np.

w Wiedniu, Berlinie, Halle, Lipsku, Warszawie studiowało 14,4%, w Czerniowcach 3,1%, w Czerniowcach oraz w Wiedniu 1,2% nauczycieli. Po Uniwersytecie Wiedeńskim było 1,8% nauczycieli i tyleż samo po praskim. Pozostali odbywali studia w innych uniwersytetach, jak np. w Monachium, we Wrocławiu⁷. Wysokie koszty związane z wyjazdami zagranicznymi powodowały, że większość nauczycieli gimnazjalnych Galicji studiowała w kraju⁸.

Ukończenie uniwersytetu nie dawało jeszcze pełnych kwalifikacji do wykonywania zawodu nauczyciela gimnazjalnego. Absolwenci, którzy chcieli podjąć pracę w gimnazjum, musieli wykazać się odpowiednimi wiadomościami przed CK Naukową Komisją Egzaminacyjną dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich. Podanie o dopuszczenie do egzaminu można było złożyć już na czwartym roku studiów. Jeśli kandydat przystępował do egzaminu kwalifikacyjnego po upływie roku od czasu ukończenia uniwersytetu lub później, musiał dołączyć zaświadczenie wydane przez jakiś organ władzy (świadcstwo władzy publicznej) o jego zachowaniu się w tym czasie. Komisję egzaminacyjną mianował minister Wyznań i Oświaty przy każdym uniwersytecie. We Lwowie, podobnie jak w Wiedniu, Pradze, Grazu, Innsbrucku, istniały one już od 1 maja 1850 roku. Działały na mocy prowizorycznych przepisów, które wówczas obowiązywały. Stałą podstawę prawną (sankcję najwyższego postanowienia cesarskiego) otrzymały komisje trochę później, mianowicie 17 kwietnia 1856 roku, a 24 lipca tegoż roku wydano odpowiednie rozporządzenie ministerialne. W miarę upływu czasu wychodziły coraz to nowe przepisy regulujące w najdrob-

⁷ AGAD, Akta Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego w Wiedniu. Competenten Tabelle, 175 U, 246 U, 251 U, 273 U (Próba 10%).

⁸ Por.: U. Perkowska, Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860-1920), Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1975, s. 77.

niejszych szczegółach pracę komisji⁹. Rozporządzeniem ministerialnym z 20 stycznia i 24 lutego 1868 roku została ustanowiona osobna Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Gimnazjalnych w Krakowie, co podano do publicznej wiadomości w prasie, między innymi na łamach "Czasu"¹⁰. Do grudnia 1868 roku zgłosiło się do egzaminu w Krakowie 22 kandydatów, z czego 5 doszło do wypracowania pisemnego klauzurowego, ale żaden nie zakończył egzaminu przed końcem roku¹¹. Pierwsze promocje krakowskie pochodzą z roku 1869. Dla szkół realnych istniały początkowo odrębne komisje, funkcjonujące na mocy reskryptów ministerialnych z 24 kwietnia 1853, 6 października 1870 i 30 grudnia 1873 roku. W 1884 roku połączono obydwa rodzaje komisji, tworząc jedną wspólną dla obydwu typów szkół¹². Od tej pory istniały dwie Komisje Egzaminacyjne dla Kandydatów na Nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych łącznie we Lwowie oraz w Krakowie. Kwalifikacje do nauczania w gimnazjach były również ważne w odniesieniu do szkół realnych. Istniała jednak możliwość zawężenia uprawnień tylko do szkół realnych, np. ze względu na rodzaj wykształcenia, czyli, jak mówiono, "naturę przedmiotów fachowych"¹³. Każdy nauczyciel gimnazjalny miał prawo

⁹ Archiwum UJ, PKEN 10, Organizacja państwowych egzaminów nauczycielskich, Zarządzenia ogólne.

¹⁰ "Czas", 4 kwietnia 1868 r., nr 79, s. 2.

¹¹ Archiwum UJ PKEN 13, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Sprawozdania z czynności Komisji. Wykazy statystyczne 1868-1884. Komisja Egzaminacyjna Krakowska 1868-1869.

¹² Vorschrift über die Prüfung der Candidaten des Lehramtes an Gymnasien und Realschulen in Österreich, w: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Jahrgang 1884, s. 25.

¹³ Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych. Wydał i objaśnił Leon Cyfrowicz, Kraków 1884, s. 116.

nauczania "swego" przedmiotu również w szkole realnej, ale nie każdy nauczyciel szkoły realnej mógł przejść do pracy w gimnazjum. Przed komisją lwowską oraz krakowską stawiali zazwyczaj kandydaci z Galicji. Zdawanie egzaminu nauczycielskiego w innym kraju niż ten, w którym kandydat zamieszkiwał, było możliwe tylko za zezwoleniem Ministerstwa Wyznań i Oświecenia.

Z wydaniem nowych przepisów egzaminacyjnych zbiegło się powstanie Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, które odegrało dużą rolę w dziedzinie doksztalcenia i samokształcenia nauczycieli gimnazjów i szkół realnych, jako dwu typów szkolnictwa należących do tego samego pionu średniego. Pierwsze walne zgromadzenie Towarzystwa odbyło się 9 kwietnia 1884 roku. Za cel przyjęto między innymi zapoznanie członków z najnowszymi osiągnięciami naukowymi, dzielenie się spostrzeżeniami i doświadczeniami zdobytymi w pracy nauczycielskiej¹⁴.

Z czasem wydawano dalsze rozporządzenia dotyczące egzaminów¹⁵, które przedłużały czas nauki uniwersyteckiej z 3 lat do 4, precyzowały dokładnie, w jakich zajęciach ma uczestniczyć student, żeby mógł później starać się o kwalifikacje nauczycielskie, ściśle określały czas trwania egza-

¹⁴ M. Straszewski, W sprawach szkolnych, Przegl. Pol. R. XX, 1885, s. 163; M. Warmcki, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884-1894, Lwów 1894; "Muzeum". Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych.

¹⁵ Np.: Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 30 sierpnia 1897 r. względem egzaminowania kandydatów do urzędu nauczycielskiego w gimnazjum i szkołach realnych, Kraków 1900; Prüfungsvorschrift für das Lehramt an Mittelschulen vom 15 Juni 1911, Wien 1911; Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Wydał dr Kazimierz Twardowski, Lwów 1911; Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich, "Muzeum" R. XXVII, 1911, t.1.

minu, by nie przeciągał się jak niegdyś zależnie od okoliczności oraz regulowały różne inne sprawy. Początkowo członkowie komisji zwracali uwagę przede wszystkim na gruntowną znajomość wybranej dyscypliny naukowej, potem "punkt ciężkości" wymagań egzaminacyjnych przesunął się nieco w kierunku wiedzy ogólnofilozoficznej i pedagogicznej. Cały egzamin stał się jak gdyby mniej mozolny, chociaż w dalszym ciągu był trudny, a nawet drakońsko surowy. Nie zezwalano, aby nauczyciel ubiegał się o kwalifikacje do nauczania tylko w niższych klasach gimnazjalnych. Każdy musiał starać się o prawo nauczania przedmiotu głównego we wszystkich klasach oraz przedmiotu pobocznego w klasach niższych. Komisja mogła jednak po słabo zdanym egzaminie zawęzić uprawnienia tylko do klas I-IV. Nauczycielowi z uszczuplonymi kompetencjami wolno było, po jakimś czasie, zdawać egzamin uzupełniający, aby mógł on uczyć również w klasach wyższych. Egzamin uprawniający do nauczania we wszystkich klasach gimnazjalnych, w odróżnieniu od uzupełniającego, nazywano zwykłym.

Członkowie komisji egzaminacyjnych mianowani byli przez Ministra Wyznań i Oświaty, który powoływał ich spośród profesorów uniwersytetu, a dobierał skład tak, żeby reprezentowali dyscypliny naukowe odpowiadające wszystkim przedmiotom wykładanym w szkole średniej. Było to przejawem troski o jak najbardziej kompetentny zespół organizatorów i jak najwyższy poziom naukowy egzaminów. Komisje liczyły początkowo po 12 osób, później ponad 20¹⁶. Na wniosek dyrektora każdej

16	Np. w roku 1868/9	komisja lwowska	liczyła	12	członków
	"	krakowska	"	12	"
	" 1888/9	lwowska	"	19	"
	"	krakowska	"	14	"
	" 1898/9	lwowska	"	24	"
	"	krakowska	"	19	"
	" 1913/14	lwowska	"	33	"
	"	krakowska	"	24	członków

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii na rok 1869, s. 372; toż na rok 1889, s. 376; toż na rok 1899, s. 449; toż na rok 1914, s. 611.

z komisji minister mógł powołać w jej skład "niektórych, wybitnych, fachowych przedstawicieli szkolnictwa"¹⁷, to znaczy doświadczonych i zasłużonych pedagogów z długoletnią praktyką. Komplet członków angażowano najpierw na 1 rok¹⁸, później na 3 lata¹⁹. Jeden z nich pełnił funkcję dyrektora komisji, która podlegała bezpośrednio Ministerstwu Wyznań i Oświaty w Wiedniu. Jednakże dyrektor zobowiązany był powiadamiać Radę Szkolną Krajową o terminie każdego egzaminu, a Rada miała prawo wysyłać na inspekcję swoich przedstawicieli. Do zadań dyrektora należało organizowanie pracy komisji, kierowanie nią, reprezentowanie na zewnątrz, prowadzenie urzędowej korespondencji oraz kompletowanie dokumentacji²⁰. Z końcem roku akademickiego dyrektor przysyłał do Ministerstwa sprawozdanie roczne ze swej działalności i wykazy kandydatów aprobowanych na nauczycieli oraz reprobowanych do ponownego egzaminu. Wykaz aprobowanych kandydatów sporządzany był grupami według przedmiotów, do nauczania których otrzymywali oni kwalifikacje²¹.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 czerwca 1911, Art. II, w: Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich, op. cit., s. 340.

¹⁸ Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych, op. cit., s. 4.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia z dnia 15 czerwca 1911 r., Art. II, w: Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich, op. cit., s. 340.

²⁰ Np.: Teczki osobowe egzaminowanych nauczycieli. Archiwum UJ, PKEN 30 Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich; Świadcstwa nauczycielskie. Archiwum UJ PKEN 32-37. Świadcstwa na nauczycieli szkół średnich 1869-1914.

²¹ Grupy przedmiotów, z których można było uzyskać kwalifikacje nauczycielskie:

- I. Łacina i greka, jako przedmioty główne.
- II. Łacina i jeden z języków nowożytnych nauczanych w szkole, jako przedmioty główne.
- III. Język wykładowy i jeden z języków nowożytnych nauczanych w szkole, jako przedmioty główne.
- IV. Historia i geografia, jako przedmioty główne.

Zanim to nastąpiło, kandydaci na nauczycieli musieli zdawać trudny, wieloetapowy egzamin. Jeśli czynili zadość wszystkim regulaminowym wymogom, komisja dopuszczała ich do tegoż egzaminu i wyznaczała tematy prac domowych z głównego oraz pobocznego przedmiotu nauczania. Oprócz tego należało przygotować pisemną rozprawę o charakterze ogólnofilozoficznym, pedagogicznym lub z zakresu dydaktyki szczegółowej. Jak komentowali ówcześni znawcy zagadnienia, w pracy filozoficznej lub dydaktycznej kandydat miał za zadanie "udowodnić nabyte wykształcenie filozoficzne, a z drugiej stro-

- V. Historia i język wykładowy, jako przedmioty główne, oraz geografia, jako przedmiot poboczny.
- VI. Matematyka i fizyka, jako przedmioty główne.
- VII. Geometria wykreslna i matematyka, jako przedmioty główne.
- VIII. Historia naturalna i geografia, jako przedmioty główne.
- IX. Historia naturalna, jako przedmiot główny, geografia i fizyka, jako przedmioty poboczne.
- X. Historia naturalna, jako przedmiot główny, matematyka i fizyka, jako przedmioty poboczne.
- XI. Historia naturalna, jako przedmiot główny, matematyka i rysunek geometryczny, jako przedmioty poboczne.
- XII. Chemia i historia naturalna, jako przedmioty główne.
- XIII. Chemia jako przedmiot główny, matematyka i fizyka, jako przedmioty poboczne.
- XIV. Filozofia i jeden ze starożytnych języków klasycznych, jako przedmioty główne, drugi starożytny język klasyczny, jako przedmiot poboczny.
- XV. Filozofia i jeden z języków nowożytnych, jako przedmiot główny, inny język nowożytny, jako przedmiot poboczny (nie język wykł.).
- XVI. Filozofia i historia, jako przedmioty główne, geografia, jako przedmiot poboczny.
- XVII. Filozofia i matematyka, jako przedmioty główne, fizyka, jako przedmiot poboczny.
- XVIII. Jeden z języków nowożytnych (nie j. wykładowy) lub historia naturalna lub chemia, jako przedmioty główne, gimnastyka (kwalifikacje do nauczania gimnastyki przynależała specjalna komisja).

Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 czerwca 1911 r., Art. IX, w: Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich, op. cit., s. 353-355.

ny okazać, że dobrze pojął związek swoich przedmiotów z zadaniem ogólnego wykształcenia i że zastanawiał się skutecznie nad ich traktowaniem w nauce szkolnej²². Miało to zapobiegać specjalistycznemu zasklepianiu się nauczycieli i wyposażać ich intelektualnie, tak aby mogli integrująco wpływać na proces nauczania. Filolodzy klasyczni pisali pracę domową po łacinie lub po grecku, a nauczyciele języków nowożytnych w tych językach, w których mieli uczyć. Z każdego głównego przedmiotu nauczania przygotowywało się osobną rozprawę. Z łaciny i greki można było przedstawić jedną pracę, ale na taki temat, który dawał możliwość wykazania się znajomością obu języków. Wypracowania domowego z pobocznego przedmiotu nauczania można było nie przedkładać, jeśli tworzył on z przedmiotem głównym jedną całość, a kandydat potrafił to udowodnić. Na opracowanie każdego zadania przyznawano 3 miesiące. Przed upływem tego terminu można było prosić o jego przedłużenie do pół roku. Większość nauczycieli gimnazjalnych zdających np. przed komisją krakowską korzystała z tegoż prawa, a uzasadniała to zazwyczaj złym stanem zdrowia i przeciążeniem pracą²³. Wielu nie oddawało prac domowych w ogóle²⁴ i nie przystępowało do dalszych etapów egzaminu. Gotowe rozprawy należało dostarczać nie po jednej,

²² Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i w szkołach realnych, op. cit., s. 30.

²³ Archiwum UJ, PKEN 30, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Teczki osobowe.

²⁴ W wykazie tematów wypracowań domowych przy pracach nie oddanych adnotowano "usunięty z powodu niezłożenia prac" lub "prac nie złożony" (około 10% ogółu tematów przydzielonych kandydatom na nauczycieli gimnazjalnych w Galicji w latach 1868-1914). - Archiwum UJ, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, PKEN 31, Ewidencja tematów wypracowań domowych kandydatów na nauczycieli 1868-1933.

ale wszystkie razem. Kandydatowi wolno było dołączyć do nich własne publikacje naukowe, dysertację doktorską, prace seminaryjne, które komisja egzaminacyjna mogła ocenić łącznie.

Dyrektor komisji przekazywał każdą pracę odpowiedniemu ekspertowi ("egzaminatorowi fachowemu") do oceny. Członkowie komisji także mieli w nie wgląd w biurze dyrektora. Przywiązywano dużą wagę nie tylko do treści, ale i do metody opracowania tematu, do stylu, erudycji, samodzielności ujęć i rozwiązań oraz do gruntowności i dojrzałości wiedzy, którą kandydat się wykazywał²⁵. Jeżeli prace zostały ocenione negatywnie, powiadamiano o tym kandydata²⁶. Komisja mogła w takim wypadku wyznaczyć nowy temat do opracowania, w celu poprawienia oceny z tej rozprawy, która wypadła niedostatecznie, lub zdecydować o konieczności powtórzenia danego etapu egzaminu. Mogła też odrzucić kandydata na zawsze. Tak bywało zazwyczaj, jeżeli udowodniono podsunięcie cudzej rozprawy.

W przypadku zaliczenia prac domowych przyszły nauczyciel przystępował do pisemnego egzaminu klauzurowego z głównych i pobocznych przedmiotów nauczania. Egzamin klauzurowy odbywać się miał nie później niż w 2 lata po przyjęciu prac domowych. Po upływie tego czasu zrealizowana część egzaminu traciła ważność. W wypracowaniach klauzurowych kandydat musiał się wykazać umiejętnością wykorzystywania posiadanej wiedzy i operowania nią bez wglądu do jakichkolwiek materiałów pomocniczych. Chodziło nie o szczegóły pamięciowe, lecz

²⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 czerwca 1911, Art. XXI, w: Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich, op. cit., s. 377; Oceny i protokoły zawarte w: Archiwum UJ, PKEN 32 - 38, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Świadectwa egzaminacyjne na nauczycieli szkół średnich 1869-1914.

²⁶ Archiwum UJ, PKEN 49, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Zawiadomienia o ujemnym wyniku egzaminu nauczycielskiego 1868-1919.

o rozumienie i ogólną znajomość problematyki, którą kandydat jako specjalista z danej dziedziny powinien był opanować. Pracę należało napisać z każdego przedmiotu nauczania. Gdy wchodziły w rachubę 2 przedmioty poboczne, kandydaci przygotowywali wypracowanie klauzurowe tylko z tego, z którego nie wymagano wypracowania domowego. Na przedmiot główny przeznaczano 8 godzin, na poboczny 4. Temat pracy 8-godzinnej był dwuczęściowy, pierwszą część tematu podawano do wiadomości na początku, a drugą po przerwie, która następowała po 4 godzinach. Egzaminatorzy poprawiający wypracowania klauzurowe zgłaszali w kancelarii dyrektorskiej decyzję o dopuszczeniu kandydata do egzaminu ustnego²⁷.

Jeżeli egzamin pisemny, klauzurowy wypadł pomyślnie, kandydat przystępował do ustnego z przedmiotów, których miał uczyć, a także z języka wykładowego i z języka niemieckiego. Filolodzy klasyczni zdawali ponadto historię Grecji i Rzymu, a historycy - łacinę i grekę albo ten język nowożytny, który był bliski okresowi historii wybranemu jako specjalistyczny. Fizycy egzaminowani byli dodatkowo z chemii. Kandydaci na nauczycieli poszczególnych przedmiotów musieli wykazywać się znajomością dyscyplin pokrewnych. Każdego odpytywano z przedmiotu głównego 1 godzinę lub dłużej, a z przedmiotu pobocznego co najmniej pół godziny. Pytania bywały raczej trudne. Kandydat zdający język polski interpretował np. jakiś tekst starosłowiański i staropolski, objaśniał genezę historyczną form wyrazowych i stylistycznych, definiował zasady słowotwórstwa, z historii literatury odpowiadał na pytania dotyczące kierunków estetycznych rozwijających się w średniowieczu i w czasach odrodzenia, pytano go również o rozwój wiersza polskiego, o wpływ obce na poezję polską

²⁷ Archiwum UJ, PKEN 30, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Protokoły egzaminów pisemnych klauzurowych 1877-1929.

XVIII wieku, o wykorzystywanie kolorytu epok i regionów przez poetów romantycznych. Indagacje egzaminacyjne były zazwyczaj przekrojowe i wymagające twórczej inwencji. Jeszcze więcej wysiłku wymagało zdanie tzw. egzaminu rozszerzającego, w celu uzyskania kwalifikacji do nauczania kilku przedmiotów. Egzaminom mogli się przysłuchiwać, oprócz wzytatorów i inspektorów szkolnych, studenci wydziału filozoficznego i kandydaci do stanu nauczycielskiego, jeśli uzyskali imienne zezwolenie od przewodniczącego komisji. W razie otrzymania ogólnej oceny niedostatecznej kandydatowi przysługiwało prawo powtórzenia egzaminu za zgodą komisji, ale nie wcześniej niż po upływie roku od nieudanej próby. Na przykład, blisko 40% nauczycieli gimnazjalnych, zdających egzamin przed komisją krakowską, albo odraczało terminy, albo podlegało reprobacji lub odrzuceniu²⁸, a około 30% aprobowanych powtarzało któryś z egzaminów, co odnotowywano na wydawanych świadectwach²⁹. Bywały wśród nich osoby legitymujące się dobrymi wynikami w czasie studiów oraz maturą z wyróżnieniem. Komisja nie uznawała żadnych okoliczności łagodzących i nie miała w zwyczaju naciągania ocen. Zdarzało się, że na 54 osoby zgłaszające się do egzaminu aprobowano tylko 15³⁰. Podobnie przedstawiał się plon pracy komisji egzaminacyjnych działających przy pozostałych uniwersytetach monarchii, które w latach 1884-1914 reprobowały łącznie pra-

²⁸ Archiwum UJ, PKEN 30, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Teczki osobowe nauczycieli; Jw. PKEN 50, Rejestr kandydatów odrzuconych przez Komisję Egzaminów Nauczycielskich 1884-1914.

²⁹ Archiwum UJ, PKEN 32-38, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Świadectwa egzaminacyjne na nauczycieli szkół średnich 1869-1914.

³⁰ Archiwum UJ, PKEN 13, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Sprawozdania z czynności komisji. Wykazy statystyczne 1868-1884, Komisja Egzaminacyjna Krakowska nr 225 ex 1881/2.

wie 3700 osób³¹. Komisje galicyjskie srożyły się, zwłaszcza w czasach wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego, a przewodniczący komisji wzbudzali postrach. Szczególną surowością odznaczał się jako przewodniczący np. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Franciszek Schwarzenberg-Czerny, przed którym drżeli wszyscy suplenci przygotowujący się do egzaminu³².

Pozytywny wynik egzaminu nauczycielskiego upoważniał kandydata nie posiadającego stażu do podjęcia praktyki próbnej (tzw. "rozszerzony rok próbny") w którejś ze szkół średnich z prawami publicznymi. Dopiero po odbyciu tej praktyki mógł on, zgodnie z rozporządzeniami, otrzymać posadę nauczycielską w gimnazjum lub w szkole realnej³³. Na tym odcinku odstępowano jednak często od litery prawa. Przepisy urzędowe wymagające roku próbnego stały się, jak sygnalizowano w sejmie i na łamach "Muzeum", "prawie niewykonalnymi"³⁴, gdyż rozmijały się z życiem. Nauczycieli w szkołach brakowało, przyniatały ich rozliczne obowiązki, nie mieli czasu na opiekowanie się suplentami i na sposobienie ich do zawodu. W tej sytuacji nowo zatrudnieni zastępcy, czyli suplenci, skazani byli wyłącznie na siebie, swoją wiedzę i wyczuwanie pedagogiczne.

³¹ Archiwum UJ, PKEN 50, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Rejestr kandydatów odrzuconych przez komisje egzaminacyjne nauczycieli 1884-1914. Reprobacje obce od r. 1884 do 1914.

³² J. Rączkowski, Wśród polityków i artystów, Warszawa 1969, s. 120; I. Homola, Nauczycielstwo krakowskie (1867-1914), w: Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia pod redakcją Ryszarda Czepulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 109.

³³ Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych, op. cit., s. 41.

³⁴ Sprawozdanie Sejmowej Komisji Szkolnej o stanie szkół średnich w roku szkolnym 1906/7, "Muzeum" R. XXIV, 1908, t. 2, s. 421.

Uzyskanie pełnych kwalifikacji nauczycielskich, uprawniających do pracy w gimnazjum, nie było sprawą łatwą. Kandydat musiał posiadać rzetelną wiedzę specjalistyczną i ogólną, odczytanie, szeroki horyzont umysłowy, twórczą inteligencję, wysoką kulturę językową, aby wyjść z tej próby zwycięsko. Dlatego średnia wieku osób kwalifikowanych przez komisje na nauczycieli gimnazjalnych była wysoka, wynosiła około 30 lat (najmłodszy liczył po 23 lata, a najstarsi ponad 50)³⁵. Trudny, długotrwały egzamin nie zachęcał do starań o uzyskanie stabilizacji w tym zawodzie.

Dodatkowy kłopot stanowiły wydatki egzaminacyjne. Każdy kandydat uiszcział opłatę 40 K z chwilą dopuszczenia do egzaminu, a 50 K po otrzymaniu zawiadomienia, że może zgłosić się na egzamin klauzurowy. Taksa wynosiła więc razem 90 K. Za taką kwotę można było kupić na początku XX wieku, np. 5 ładnie wydanych książek albumowych lub 10 par butów³⁶. Za egzamin kwalifikujący do nauczania w drugim języku wykładowym płacił kandydat dodatkowo 20 K. Przy egzaminie poprawkowym obowiązywała powtórna opłata w całości, podobnie jeśli kandydat rozpoczynał egzamin przed jedną komisją, a kończył przed inną. Wydanie duplikatu świadectwa kosztowało 12 K.

³⁵ AGAD, Akta Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego w Wiedniu, 418 U Verzeichnis der von der K.K. Prüfungskommission für das Lehramt an Gymnasien und Realschulen in Krakau im Studienjahre 1909/10 vollständig approbierten Lehramtskandidaten; toż na rok 1907/8 - 419 U. (Próba 10%).

³⁶ Książka M. Gumowskiego, Medale Jagiellonów kosztowała 20 K (na papierze ręcznie czerpanym 30 K); J.A. Szwagrzyk, Pieniądz na ziemiach polskich X - XX w., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 264 - Para butów kosztowała 2-5 zł r. - 1 zł r. = 2 K); I. Ihnatowicz, Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku, t. 1, Warszawa 1967, s. 94 - 1 kg mięsa wołowego kosztował na początku XX wieku średnio 1,5 K (cena nominalna we Lwowie w l. 1901-1913 w granicach od 1,35 do 1,75 K.); S. Hoszowski, Ceny we Lwowie w latach 1701-1914, Lwów 1934, s. 123, tabl. 68.

Wysokie opłaty oraz wygórowane wymagania onieśmiewały kandydatów i były czynnikiem hamującym przy podejmowaniu starań o pełne kwalifikacje nauczycielskie. Mimo to przed komisjami egzaminacyjnymi w Krakowie i we Lwowie stawały dość liczne zastępy kandydatów, ale liczba aprobacji była niewielka w stosunku do potrzeb. Przykładowo, komisja krakowska wydawała początkowo po kilkanaście świadectw rocznie, a pod koniec okresu autonomicznego po kilkadziesiąt³⁷. Kraków i Lwów plasowały się pod tym względem na trzecim i czwartym miejscu w państwie, po Pradze i Wiedniu³⁸. Świadectwo zawierało krótkie sprawozdanie z przebiegu całej edukacji danego kandydata. Było jak gdyby odbiciem toku kształcenia od matury po uzyskanie pełnych kwalifikacji nauczycielskich³⁹. Dawało prawo do otrzymania stanowiska nauczyciela rzeczywistego w gimnazjum oraz do awansu w tym typie szkół. Nie oznaczało jednak zakończenia procesu edukacji pedagogicznej, która miała charakter permanentny. Komisje egzaminacyjne organizowały kursy uzupełniające dla nauczycieli gimnazjalnych, sprofilowane na różne bloki przedmiotowe, na których wykładali profesorowie uniwersyteccy⁴⁰. Zdarzało się, że władze austriackie kiero-

³⁷ 1870 r.	- 11 świadectw,
1880 r.	- 19 "
1895/6	- 20 "
1905/6	- 58 "
1910 r.	- 81 świadectw.

Archiwum UJ, PKEN 32, 33, 34, 35, 37, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Świadectwa egzaminacyjne na nauczycieli szkół średnich.

³⁸ Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Wyznań i Oświecenia 1909 r., nr 23 z 1 grudnia 1909 r., w: "Muzeum" R. XXVI, 1910, t. 1, s. 77.

³⁹ Archiwum UJ, PKEN 32-38, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Świadectwa egzaminacyjne na nauczycieli szkół średnich 1869-1914.

⁴⁰ Archiwum UJ, PKEN 51, Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich, Kursy wakacyjne dla nauczycieli szkół średnich.

wały nauczycieli do różnych instytutów naukowych na terenie monarchii, a także poza granicami państwa. Faworyzowały jednak nauczycieli z krajów niemieckich, co wywoływało sprzeciw pedagogów galicyjskich⁴¹. Świadectwem wiedzy i rozwoju naukowego profesorów gimnazjalnych były stopnie doktorskie, jakie wielu z nich uzyskiwało (około 8% ogółu), docentury prywatne (około 1,5%)⁴² oraz publikacje własnego dorobku, między innymi na łamach sprawozdań dyrektorskich. Jako nauczyciele gimnazjalni debiutowali np. Leon Chwistek, Antoni Gedroyć, Wiktor Hahn, Antoni Karbowski, Juliusz Kleiner, Ludwik Kubala (pracował w gimnazjum do emerytury), Edward Kuntze, Kazimierz Nitsch, Jan Ptaśnik, Tadeusz Sinko i wielu innych, zasłużonych dla nauki i kultury⁴³.

Egzamin nauczycielski stanowił trudny do przebycia próg selekcyjny dla wstępujących do zawodu. Uniwersytety, a także krajowe i państwowe władze szkolne, dbały o odpowiednią rangę tegoż egzaminu, a pośrednio o wysoki poziom nauczycielstwa gimnazjalnego. Troska o szeroką wiedzę teoretyczną z gruntowną podbudową językową była typowa dla pedagogiki herbartowskiej, która wówczas święciła triumfy w całej Europie, a zwłaszcza w opóźnionej gospodarczo Galicji. Przypadkowa zbieżność polityki ministerialnej, oszczędzającej na tutejszej oświacie, z wygórowanymi wymaganiami egzaminacyjnymi, wpływała na zmniejszenie się liczby pełnokwalifikowanych adeptów tegoż zawodu i powodowała zatrudnianie licznych, niskopłatnych, "nieegzaminowanych" zastępców nau-

⁴¹ Wiadomości bieżące: Kształcenie nauczycieli języka francuskiego, "Muzeum" R. XXV, 1909, t. 1, s. 216.

⁴² Kartoteka globalna nauczycieli gimnazjalnych; Archiwum UJ, WF 478, Wydział Filozoficzny, Teczki doktorskie - Próba 10% (dobór spośród tych nauczycieli łącznie z suplentami, którzy pracowali dłużej niż 5 lat).

⁴³ Kartoteka globalna nauczycieli gimnazjalnych skompletowana przez autorkę.

czycieli, czyli suplentów. Problem kształcenia kadr gimnazjalnych spletał się wyraźnie z całością sytuacji społeczno-politycznej, kulturalnej i gospodarczej, w jakiej znajdowała się Galicja w okresie autonomicznym.